

Czarne posępne mury wznoszące się ku niebu...

Udostępniamy felieton dr Martyny Grądzkiej-Rejak, kierownik Działu Naukowo-Badawczego MGW, opublikowany w magazynie *Plus Minus* – weekendowym wydaniu *Rzeczpospolitej* – z okazji obchodów 80. rocznicy zamknięcia granic getta warszawskiego

17 listopada 2020

W okresie II wojny światowej na terenie Generalnego Gubernatorstwa (GG) i Bezirk Białystok, w dłuższym lub krótszym okresie funkcjonowało niemal 400 gett, a na obszarze całych okupowanych ziem polskich było ich ponad 600. Większość z nich Niemcy utworzyli w latach 1940–1941. Jedne funkcjonowały miesiącami, inne zakładano tuż przed deportacją ludności żydowskiej do obozów zagłady. Niemcy starali się oddzielić getta od reszty miejscowości, ceglane mury powstały jednak tylko w kilku miastach.

Średniowieczne inspiracje

Odrębne dzielnice dla Żydów oraz specjalne dla nich oznaczenia nie były koncepcją stworzoną przez niemieckich nazistów. Takie rozwiązania znane były już w średniowieczu. Po czwartym soborze laterańskim, w 1215 r., Żydzi i muzułmanie zostali zobowiązani do noszenia elementów ubrań wyróżniających ich od chrześcijan. Sam termin getto wywodzi się z kolei od wydzielonej dla Żydów dzielnicy utworzonej w 1516 r. w Wenecji. Słowo to oznaczało odlewnię, hutę i powstało w części miasta, z którą sąsiadowała odlewnia właśnie. Korzeni tej nazwy upatruje się też we włoskim słowie borghetto, oznaczającym miasteczko lub niewielką dzielnicę. W Rzymie wydzielono dla Żydów kwartał, a proces jego tworzenia przypominał ten powielony wieki później przez Niemców. Wychodzącym poza ten obszar nakazano oznakować ubrania żółtym kółkiem.

Getto rzymskie miało oddzielać chrześcijan od „nieczystego ciała Żyda” i jego „kalającego dotyku”. Ten sam motyw sanitarno-epidemiologiczny stał się również argumentem Niemców, uzasadniającym konieczność tworzenia zamkniętych dzielnic dla Żydów.

Getta miały na celu skoncentrowanie Żydów w jednym miejscu, odizolowanie od „aryjskiej” ludności, a także wykorzystanie ich do pracy na rzecz gospodarki III Rzeszy. Tworzenie tzw. żydowskich dzielnic mieszkaniowych, obok wydanych przez Niemców aktów prawnych, ingerujących w swobody osobiste, a także regulujących sprawy majątkowe, gospodarcze etc., było pierwszym krokiem do fizycznej ich zagłady. W październiku 1939 r. powstało pierwsze getto w Piotrkowie Trybunalskim. Z kolei największe i najbardziej zaludnione Niemcy utworzyli w Warszawie. Odrębne części miast dla ludności żydowskiej wydzielano także latem 1942 r., w trakcie realizacji akcji „Reinhardt”, której celem była zagłada Żydów w GG oraz Bezirk Białystok. Tworzono je wówczas by zgromadzić ich w jednym miejscu przed egzekucją albo deportacją do obozu śmierci. Nie wszędzie jednak powstały getta i zdarzało się, że do deportacji Żydzi mieszkali w swoich domach.

„Zamurowani” w gettach

Zamknięcie było czynnikiem wpływającym na poczucie osamotnienia, opuszczenia, a nawet odcięcia od świata. W większości miejscowości granice gett wyznaczały drewniane parkany, zasieki z drutu kolczastego albo wytyczały je konkretne ulice, dodatkowo wzmocnione posterunkami policji tzw. granatowej oraz żydowskiej, a także funkcjonariuszami policji niemieckiej. Ceglane mury postawiono w nielicznych miastach, wybudowano je między innymi w Warszawie, Krakowie, a także Nowym Sączu. W czerwcu 1941 r. gubernator dystryktu lubelskiego Ernst Zörner wydał zarządzenie, że getto na lubelskim Podzamczu ma zostać ogrodzone murem. Zalecenia te nie weszły jednak w życie. W relacjach ocalałych pojawiają się wzmianki na temat muru wokół części getta w Miechowie. Wspominane są także fragmenty muru wokół getta w Krośnie. Można przypuszczać, że Niemcy tworząc w tych dwóch miejscowościach getto wykorzystali istniejące już ceglane konstrukcje i nie budowali dla tego celu nowych. Fragment muru z cegieł po zburzonej synagodze, obok drewnianego parkanu odgradzał też getto w Łowiczu.

Niezależnie od tego czy getto było oddzielone płotem lub inną fizyczną barierą, czy też nie, jego teren opuszczać można było tylko w wyznaczonych miejscach, za okazaniem specjalnych przepustek. Próby nielegalnego przedostania się poza jego granice wiązały się z konsekwencjami. Niemieckie prawodawstwo szczegółowo regulowało te kwestie. Kluczowe było tzw. trzecie rozporządzenie o ograniczeniu pobytu w Generalnym Gubernatorstwie wydane przez Hansa Franka 15 października 1941 r. Nie tylko podtrzymywało ono wcześniejszy nakaz izolacji Żydów, ale także wskazywało, że „Żydzi, którzy bez upoważnienia opuszczają wyznaczoną im dzielnicę, podlegają karze śmierci. Tej samej karze podlega[ją] osoby, które takim Żydom świadomie dają kryjówkę”. Prawo to istotnie wpływało na tych, którzy zastanawiali się czy szukać schronienia po tzw. aryjskiej stronie, jak też oddziaływało na relacje polsko-żydowskie i decyzję czy pomagać uciekinierom z gett.

Warszawa, Kraków, Nowy Sącz

Decyzję o budowie murów wokół dzielnicy dla Żydów w Warszawie podjęto w marcu 1940 r. Niemcy chcieli tym samym szczelnie oddzielić „obszar zagrożony epidemią” jak określano tę część miasta. 18 marca przewodniczący warszawskiego Judenratu Adam Czerniaków zanotował w dzienniku: „żądanie, aby Gmina odrutowała »getto«, wbiła pale etc. oraz pilnowała tego potem”. Dwa tygodnie później Rada Żydowska otrzymała oficjalne polecenie postawienia muru. Prezes Czerniaków pod datą 1 kwietnia zanotował; „zaczęliśmy dziś rano o 7-ej kopać doły pod mury”. Bogdan Wojdowski w książce „Chleb rzucony umarłym” pisał o kolejnych etapach budowy: „Tutaj – u zbiegu Żelaznej i Krochmalnej – ściana-granica wyrastała pod samymi oknami kamienic. Od rana do zmierzchu rozlegał się krzyk murarzy i wzbierał szum wody z hydrantu, otwartego pod bokiem, na jezdni. Na dwie zmiany, żwawo popiskiwały przetaczane taczki, niesło się mokre klaskanie kielni i ciśniętej na cegły zaprawy. Murowali mur. Sięgał kolan, potem ramion murarzy. Mierzyli, układali cegły, szli dalej. Kiedy dwukrotnie przewyższał już wzrost człowieka, wówczas zbroili szczyt muru tłuczonym szkłem butelkowym, gęsto rzuconym na wilgotny cement”. Do połowy czerwca 1940 r. konstrukcja została ukończona. Szesnastokilometrowy mur, wysoki na ok. 3 metry, wzmocniony został drutem kolczastym. Nie miał on ciągłego charakteru, miejscami ceglaną budowlę zastępował drewniany parkan. Granice znaczyły też budynki kamienic, w których drzwi i okna od tzw. aryjskiej strony zostały zamurowane. Jak pisał Chaim

Kapłan: „Mury te przegrodziły najruchliwsze dotychczas ulice”, co wymusiło znaczące zmiany w organizacji ruchu. 16 listopada 1940 r. mury wokół getta warszawskiego zostały zamknięte, a jego mieszkańcy odizolowani od reszty miasta.

Oglądając fotografie z krakowskiego getta nie sposób pominąć prowadzącej do niego od strony Rynku Podgórskiego imponującej bramy wjazdowej. Widniały na niej gwiazda Dawida i napis w języku jidysz „Jidiszer Woinbecirk”. Bramę i połączony z nią mur zwieńczono półkoliście, w kształcie przypominającym macewę – żydowski nagrobek. Getto krakowskie utworzono na mocy decyzji wydanej 3 marca 1941 r. Ulokowano je na Podgórzu, w zaniedbanej i słabo zmodernizowanej części miasta. Początkowo teren ogrodzony został drutem kolczastym i strzeżony był przez służby niemieckie, polskie oraz żydowskie. W kwietniu, w okresie święta Pesach, pracownicy polskiej firmy budowlanej zatrudnieni przez niemiecki Arbeitsamt rozpoczęli wznoszenie muru wokół getta. Polak Tadeusz Pankiewicz, którego apteka znalazła się w granicach getta, wspominał: „Dziesiątki murarzy, stolarzy dniem i nocą stawiali mur, kratując okna w kamienicach wychodzących na dzielnicę »aryjską«, wbijając pale, budując bramy. Ludzie z przerażeniem patrzyli na rosnące mury, które zmieniły dziwnie oblicze getta”. Nastoletnia Renia Knoll pisała w dzienniku: „Tak smutno jest tutaj! Gdzie się człowiek popatrzy, widzi czarne posępne mury wznoszące się ku niebu, z nagrobkami po wierzchu”. Obszar getta obejmował ok. 20 ha. W przestrzeni, w której do tej pory mieszkało ok. 3 tys. osób, teraz miało funkcjonować ponad 10 tys. osób, a z czasem niemal dwa razy tyle. Świadek tych wydarzeń Józef Bau tak oto opisał wrażenie, jakie wywarł na nim mur: „jak stryczek skręcony z cegieł zaprawionych nienawiścią, dusił domy zaludnione Żydami w niewiarygodnej ciasnocie”. Mur nie był ciągły, wybudowano go np. przy ul. Lwowskiej, Rękawka i przy Rynku Podgórskim, ale nadal pozostały fragmenty otoczone drutem kolczastym, zamienionym później na parkan. Miejscami, podobnie jak w Warszawie, granicę wyznaczały mury kamienic, w których zabito deskami, odrutowano lub zamurowano okna wychodzące na tzw. aryjską stronę.

Mur, choć znacznie krótszy, wybudowano też w Nowym Sączu. Tamtejsze getto, a w zasadzie dwie jego części: jedna przeznaczona dla osób pracujących, druga – zlokalizowana w centrum miasta – dla niepracujących, utworzono 12 sierpnia 1940 r. Latem 1941 r. przystąpiono do prac budowlanych, mających na celu oddzielenie terenu getta dla niepracujących od tzw. strony

aryjskiej. Obie części miasta podzielił trzymetrowy mur. Utworzenie zamkniętego getta w samym centrum Nowego Sącza oraz wzniesienie murów, zmieniło topografię miasta, burząc dotychczasowe ciągi komunikacyjne i powodując problemy w jego funkcjonowaniu.

Fragmety murów gett zlikwidowano po deportacjach, zwłaszcza te odcinki, które powodowały utrudnienia w przemieszczaniu się po miastach. W Warszawie i Krakowie częściowo zrobiono to w trakcie zmniejszania terenu dzielnicy żydowskiej; pozostałe odcinki rozebrano już po zakończeniu wojny. Podobnie działo się w Nowym Sączu. Fragment, który zachował się do okresu powojennego, rozebrano w związku z zapotrzebowaniem na materiał budowlany w odbudowującym się mieście. Do czasów współczesnych we wskazanych miejscowościach zachowały się tylko nieliczne fragmenty murów. Są one zarówno niemymi świadkami tragicznych wydarzeń rozgrywających się w ich obrębie, jak też stanowią przestrogę przed konsekwencjami pomysłów dzielenia ludzi na lepszych i gorszych czy zbędnych, których z różnych powodów należy izolować.

Dr Martyna Grądzka-Rejak

Autorka jest historyczką, kierowniczką Działu Naukowo-Badawczego w Muzeum Getta Warszawskiego; pracowniczką BBH IPN.

Zdj. APW

Brama getta w Krakowie

WIKIPEDIA

Data publikacji: 2020-11-17

Data wydruku: 2023-06-01 13:41

Źródło: <https://1943.pl/arttykul/czarne-posepne-mury-wznoszace-sie-ku-niebu/>